
Hadviselés mint irodalmi elbeszélés

A tanulmány szerzője, *Stamatina McGrath* a virginiai George Mason egyetem adjunktusa a közép-bizánci történetírás elemzésével és hagiográfiai szövegek társadalomtörténeti vizsgálatával foglalkozik. Hozzá is köthető többek között a *Vita sancti Basilii iunioris* (ifjabb Szent Vazul, egy X. századi bizánci szent életrajza) kritikai kiadása és jegyzetekkel ellátott fordítása.¹

McGrath tanulmánya azt a kérdést kívánja körüljárni, hogy a bizánci történetírásban (kezdve a IV. századi Eusebius *Vita Constantini* című művétől egészen a XIII–XIV. századi Niképoros Kallistos Xanthopoulos egyháztörténetéig) a csataleírások milyen módon kapcsolták össze a keresztény értékeket a római gyökerekből eredő katonai kultúrával különös tekintettel a hősi alakokra és az isteni gondviselésre, illetve miképpen kapcsolják a szélesebb közönséget a közös kulturális emlékezethez.

Egy csataleírás kettős szerepet játszott az elbeszélésben: egyfelől az olvasót illetve hallgatót hivatott lekötni mintegy izgalmasabb közjátékként; másrészt lehetőséget biztosít a szerzőnek,² hogy ezen keresztül egyes társadalmi, politikai vagy vallási kérdésekben kifejezze saját véleményét. A csataleírások különböző műfajokban is megjelenhettek, mint például levelek-

---

1 Sullivan, Denis F. – Talbot, Alice-Mary – McGrath, Stamatina (eds.): *The Life of Saint Basil the Younger: Critical Edition and Annotated Translation of the Moscow Version*. Harvard University Press, 2014.

2 A félreértések elkerülése végett a tanulmány íróját minden alkalommal a vezetéknévén nevezzük meg, „szerző” kifejezés alatt a történeti mű vagy szentéletrajz szerzőjét értjük.

ben, szónoki alkotásokban, epikus költeményekben, regényekben, szentéletrajzokban és persze történetírói elbeszélésekben. McGrath e két utóbbi műfaj keretein belül igyekszik bemutatni a csataleírások működését, az egyes variánsok egymáshoz való kapcsolatát, a kollektív emlékezetben való elhelyezkedését, valamint hogy ezek miképpen viszonyulnak a görög írásos és korabeli beszélt hagyományhoz.

McGrath négy részre bontja tanulmányát. Az első részben a szóbeliség és az írásbeliség kapcsolatáról értekeznek. Noha a bizánci irodalom jelentős része – többek között a történetírás is – a klasszikus műfajok utánzásán (μίμησις – *mimesis*) alapult, feltételezhetően a kulturális emlékezet is hatással volt a szövegek megformálására. A csataleírások többnyire rövid de izgalmas pihenőket nyújtanak közönségének egy nagyobb történeti elbeszélésen belül, és általában egyértelmű tanulságot közölnek az emberi viselkedéssel, illetve isteni gondviseléssel kapcsolatosan. A csataleírásokba szóbeli elemek is kerülhettek szemtanúk megszólaltatása vagy általános szóbeszédre való hivatkozás (φασί) által. Ilyenkor két „szerkesztésen” is keresztülmegegy a szöveg: egyrészt a történet elmesélője (azaz a szerző forrása) által, aki gyakran az események után évekkel adja elő történetét, és emlékezőképessége, valamint világnézeti vagy politikai szemlélete is befolyásolhatja; másrészt maga a szerző által, aki kiválasztja, átfogalmazza és gyakran a közönséget figyelembe véve alakítja az elbeszélést. A történetírást leginkább művelt férfiak (gyakran klerikusok) gyakorolták, a klasszikus műveltség és az ortodox világnézet (miszerint az egyes természeti és történeti események egy nagyobb isteni terv részei) egyaránt fontos részét képezték bizonyos alkotásoknak, sőt ezeket olykor politikai tettként is értelmezhetjük, melyeknek célja a múltból kialakított kép befolyásolása. Azonban nem csak a műveltebb rétegnek szóltak a történetírói művek: írni-olvasni nem tudó

szélesebb közönség előtt is tarthattak felolvasásokat, ezért a szerzőknek több társadalmi csoportot is meg kellett tudniuk szólítani alkotásaikkal és a szóbeli előadás lehetőségét is figyelembe kell venniük az alkotás közben. Ebben segít az epizodikus felépítés illetve a mindenki számára érthető lelki és erkölcsi tartalommal is bíró rövid történetek beillesztése. A történetírás célja – miként maguk a szerzők is ezt sokszor megjegyzik a klasszikus szerzők után – a múltbeli események megörökítése, hogy az a jövő számára példaként szolgálhasson; ehhez képest a történeti események pontos felidézése másodlagos. A csataleírások többnyire állandó mintát követnek, részben az irodalmi igények és a szerzői szándék miatt, részben mert maguk a csaták is sokszor hasonló eseménysor mentén alakultak. Két főbb elemcsoportot különíthetünk el egyes csaták elbeszélésekor: egyrészt a leírás vázát adják az alapvető tények (helyszín és idő, szemben álló seregek nagysága, hadvezérek, veszteségek stb.); másrészt ezeket bővíti a szerző a hadvezetéssel, a csata előtt illetve közben elhangzó – gyakran buzdító – beszédekkel, vallásos cselekedetekkel, és az eseményekhez köthető álmokkal, jóslatokkal.

A második részben McGrath egy, az ifjabb Szent Vazul életrajzából vett rövid idézet bemutatása után a csataleírás propagandisztikus felhasználásáról értekezik. A történetírás amellett, hogy politikai és katonai eseményekről emlékezik meg, befolyásos és erős személyek hasznára is válhat, amennyiben személyes hírnevüket erősíti és igazolja háborús tetteiket. Ez az igazolás többnyire ideológiai fölényre, katonai erényekre és az isteni gondviselésre vezethető vissza. A szentéletrajzból idézett szöveg Konstantin Dukas 913-as pártütésének elbeszéléséből egy részlet: a barbárok elbeszélése szerint is kiemelkedő harcos volt tüzes karddal egy tüzet okádó ló hátán, Dukas maga pedig ezt egy bíborba öltözött nőtől (Szűz Mária) kapott ajándékként

írta le. (A részlet tágabb kontextusa: a konstantinápolyi nemesek ifjabb Szent Vazultól kértek tanácsot, hogy támogassák-e Dukast, Vazul pedig megjósolta a lázadás bukását és az azt követő büntetéseket.) A hagiográfus forrása nem ismert, de a nyelvezet szóbeli átadásra utal, továbbá Dukas császári ambícióival kapcsolatos szóbeszéd és jóslatok terjedhettek Konstantinápolyban. A szemtanúk (jelen esetben az ellenséges barbárok) egyenes beszédben való idézése gyakori eszköz, mely azon túl, hogy hitelességet kölcsönöz, előbbé teszi a jelenetet. A védelmező lovas vitéz alakja, aki egymaga legyőzi az ellenséget már az ókorban elterjedt volt, és mélyen beleivódott a bizánci gondolkodásba, a X. században pedig leginkább a katonaszentekhez – Szent Györgyhez és Szent Demeterhez – társíthatták. A szintén említett tüzes kardnak ó- és újszövetségi vonatkozása van. Ezek a csodás és hősi elemek eredetileg propagandisztikus eszközök lehettek Dukas (vagy az őt támogató körök) számára isteni támogatottságát bizonyítandó, melyek oly széles körben elterjedhettek, hogy aztán a szentéletrajz szerzője is beemelte a történetbe. Ezzel pedig három célt szolgálhatott: egyrészt ifjabb Szent Vazul előrelátó képességét és isteni kegyben való részesedését igyekezett bemutatni; másrészt Dukast mint kiváló katonát és a Szent Szűz pártfogoltját ábrázolja; harmadrészt pedig szórakoztatta a közönséget.

McGrath a harmadik részben Nagy Konstantin *labarumá*-nak (azaz hadijelvényének, melyre a Krisztus-monogramot helyezte) szerepét vizsgálja különböző történeti feljegyzésekben. Elsőként Eusebius egyháztörténeti művéből a Licinius elleni háború kapcsán említi meg, hogy a kereszt a lelki és szellemi védelmen túl fizikai védelmet is képes nyújtani: a katona, aki a jelvényt vitte, félelmében átnyújtotta azt egy bajtársának majd menekülni kezdett, azonban íjászok áldozatává vált, míg a bajtársát megvédte a kereszt, mivel az felfogta a nyíl-

vesszőket. Ezt követően Gelasiust idézi, aki „ellenmérégnek” (ἀλεξιφάρμακον) nevezi a *labarumot*, de csodás elemet nem említ Licinius veresége kapcsán. Az V. századi szerző, Sózomenos leírásában Konstantin a pogány katonáit megtérítendő használja a keresztet a csata leghevesebb részein, és nála is előkerül a két katona története. Egy IX. századi krónikás, Geórgios Monachos csak röviden értekezik a Licinius elleni csatáról, és noha említi a kereszt erejének köszönhető konstantini győzelmet, a nyílveszők elleni védelem nem jelenik meg. Konstantinápoly X. századi *synaxarionja* a Szent Kereszt Felmagasztalása szeptember 14-i ünnepe kapcsán írja le, hogy a csillagok kereszt-alakban jelentek meg Konstantinnak „E jelenben győzni fogsz.” üzenettel. A XII. századi Zónarasnál egy lovas katona alakja kerül középpontba kezében a kereszttel, aki Konstantin seregét győzelemre segítette. A XIII. századi Niképhoros Kallistos Xanthopulos művében pedig a korábbi variánsához kapcsolódik inkább: itt Maximinus ellen viszik harcba a keresztet, és annak parancsára íjászai a kereszt hordozóját veszik célba – aki Xantopulos leírásában történetesen pogány volt. Ez félelmében átadja bajtársának – egy vértanú fiának – a keresztet, aki örömmel vállalja a feladatot. Eusebius leírásához hasonlóan, a menekülő itt is az íjászok áldozata lesz, míg a kereszt megvédi hordozóját. Ezen példák mutatja be McGrath a bizánci történetírói hagyomány folytonosságát, melyben az egyes elemek apróbb változásokkal ugyan, de vissza-visszatérnek, fokozatosan vesztek el tér- és időbeli vonatkozásukat és kerül át a hangsúly az ideológiai tanulságra.

Az utolsó részben, az összegzésben *McGrath Prokopiost* és *Agathiaszt* idézi meg: a történetírás prediktív erővel bírhat a figyelmes olvasó számára, és amellet, hogy szórakoztatja a közönséget, tanulságul is szolgál kiváló és hitvány emberek cselekedeteinek bemutatása révén. A hadviselésről való történeti

értekezés a kulturális emlékezet fontos részét képezte még akkor is, ha alkalmanként az egyes történetek bizonyos politikai szereplők igényei szerint fogalmazódtak újra, illetve a háborús elbeszélések hozzájárultak a személyes, valamint közösségi identitás és emlékezet kialakulásához a szóbeli és irodalmi elemek egyesítésével.

McGrath a csataleírásokat a manapság divatos társadalomtörténeti és hatalomtechnikai szempontok szerint elemzi, ennek megfelelően az egyes szerzők illetve szereplők esetében gyakran politikai valamint ideológiai motivációt feltételez. Mindazonáltal értékes észrevételeivel betekintést nyújt az egyes példákon keresztül a csataleírások narratív szerepébe a bizánci történetíráson és hagiográfián belül.

Stamatina McGrath: „Warfare as Literary Narrative.” (A hadviselés mint irodalmi elbeszélés) in: Yannis Stouraitis (ed.): *A Companion to the Byzantine Culture of War, ca. 300–1204*. Brill, 2018. pp. 160–195.

Kovács István